

ויכולו השמים והארץ

וַיְכֹלֵוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֶשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֶשֶׁר עָשָׂה: (בראשית ב א-ב).¹

פירוש רס"ג על הפסוק

"ויכולו" – הושלמו. "ויכול" – השלים. "מלאכתו" – בריאתו. "וישבות" – השבית מלברוא בו שום דבר מעין הבריאה שעשה.²

רד"ק על הפסוק

ויכולו השמים והארץ וכל צבאם - צבא השמים וצבא הארץ, רוצה לומר: תולדותם, ונגמרו כולם ביום השישי ומכאן ואילך אין כל חדש, אלא הדברים שנעשו על ידי מופת. ואע"פ כן, בבריאת הדברים האלה בששת ימי בראשית, שם האל בטבעם, להניח טבעם או להתחדש בהם טבע באותם הימים שנתחדשו כל אחד בזמנו. וכן אמרו בבראשית רבה: "אמר ר' יונתן: תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהיה נקרע לפני ישראל ... אמר ר' ירמיה בן אלעזר: לא עם הים בלבד התנה הקב"ה, אלא עם כל מה שברא בששת ימי בראשית ... ציויתי את הים שיקרע לפני משה, ציויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע ... ציויתי את האור שלא יזיק לחנניה מישאל ועזריה, ציויתי את האריות שלא יזיקו את דניאל, ציויתי את הדג שיקיא את יונה". וכן לשאר מופתים.³

בראשית רבה פרשה י סימן א⁴

"ויכולו השמים והארץ וכל צבאם" (בראשית ב א). כתוב: "לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד" (תהלים קיט צו). לכל יש סיקוסים.⁵ שמים וארץ יש להן סיקוסים, חוץ מדבר אחד שאין לו סיקוסים, ואיזו? זו התורה, שנאמר: "ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים" (איוב יא, ט). דבר אחר. "לכל תכלה ראיתי קץ" - זו מלאכת שמים וארץ, שנאמר "ויכולו השמים והארץ" (בראשית ב א).⁶

שם סימן ב

רבי חמא פתח: "הגו סיגים מכסף יצא לצורף כלי" (משלי כה, ד) - אמר ר' אליעזר בן יעקב: משל לאמבטי שהיתה מלאה מים, והיו בה שני דיוסקוסים נאים.⁷ כל זמן שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית.

¹ "ויכולו השמים והארץ ... ויכל אלהים ... וישבות מכל מלאכתו וכו' " ובהמשך: "ויברך" ויקדש" ושוב "שבת". לכאורה, הכל פשוט וברור. כלתה והסתיימה מלאכת הבריאה, שבתה העשייה ביום השביעי (ראה דברינו [שישה או שבעה ימי בריאה](#)). לכאורה, הכל מסוכם ועומד. ואע"פ כן, אומר פירוש אור החיים כאן: "מקרא זה לא ידענו מה בא ללמדנו". והוא ממשך בדרך הנסתר והסוד, ואנו נלך בדרך הפשט והמדרש.

² וכך גם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל: "ויכולו השמים והארץ - ושלימו בריתי שמיא וארעא". הסתיימה הבריאה ונשלמה. אבל גם הושבתה או שבתה. אין יותר בריאה. ולכן לא יהיו גם יותר נסים ואירועים שלא בדרך הטבע, אלא במקרים מיוחדים ומתוך פוטנציאל הבריאה של ששת הימים.

³ רד"ק מרחיב את דבריו הקצרים של רס"ג ומזכיר את מדרש בראשית רבה ה סימן ה שאולי קדם לשניהם. ואולי קדמה לכולם הדרשה על עשרת הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות ה משנה ו, פסחים נד ע"א ועוד) וכן כל המקומות בהם חז"ל מדגישים את מנהגו של העולם על פי דרך הטבע ולא עפ"י מופתים ומעשי נסים. הושלמה הבריאה, אך לא שהיא מושלמת. עדיין יש לאדם הרבה מה לתקן ולעשות, כפי שנראה להלן והרחבנו בדברינו [לעובדה ולשומרה](#) וכן [מעשה שמים או מעשה בשר ודם](#), בפרשה זו. אבל מעשה שמים וארץ כלו והושלמו. גם הניסים והמופתים "הושמו" בפוטנציאל בתוך הבריאה. מה נותר אם כן לעשות?

⁴ רוב המדרשים נצחית. אבל ראה בראשית רבה ח ב המתאר את השתלשלות הבריאה לאחור: "אמר רבי חמא בר חנינא: משל למדינה וכלשונם, אך מומלץ לראות מדרשים אלה במקור בשלמותם ורציפותם.

⁵ מידה, גבול, שיעור limit. מיוונית. ראה בראשית רבה מהדורת תיאודור-אלבק. ראה גם מילון Jastrow.

⁶ "ויכולו" מסמל את הסופיות. את הכוליות במובן של קצבה וקץ, הן בזמן והן במקום. העולם הוא סופי. אבל לא כך בורא העולם: "אין קצבה לשנותיך ואין קץ לאורך ימיך". ומה עם התורה, מסכת הערכים שעל בסיסם נבנה העולם? התורה קדמה לבריאה. קדמה אפילו לכסא הכבוד (בראשית רבה א ד). התורה היא התכנית: "אסתכל בה באורייתא וברא עלמא" (זוהר פרשת תרומה). בא המדרש שלנו ומוסיף שהתורה לא רק קדמה, אלא היא גם ארוכה ורחבה מארץ ושמים. אין לה סיקוסים. העולם הוא זמני וסופי, אך התורה (האידיאה) היא נצחית. אבל ראה בראשית רבה ח ב המתאר את השתלשלות הבריאה לאחור: "אמר רבי חמא בר חנינא: משל למדינה שהיתה מסתפקת מן החמרים. והיו שואלין אלו לאלו: מה שברון נעשה במדינה היום? של ששי היו שואלין של חמישי, ושל חמישי של רביעי, ושל רביעי של ג', ושל שלישי של שני, ושל שני של ראשון. ושל ראשון למי היה לו לשאול, לא לבני המדינה שהיו עסוקין בדימוסה של מדינה? אף כאן, כל מעשה של כל יום ויום היו שואלין אלו לאלו: מה בריות ברא הקב"ה בכס? היום של ששי שואל של חמישי וכו' עד לראשון. ושל ראשון למי היו שואלין, לא לתורה שקדמה לברייתו של עולם? דאמר ר"ש בן לקיש: שני אלפים שנה קדמה התורה לברייתו של עולם, הה"ד (משלי ח) ואהיה אצלו אמון וגו' ויומו של הקב"ה אלף שנים". התורה קדמה אבל גם היא מוקצבת בזמן. אלפים שנה קודם. יומיים לפני יום ראשון לבריאה. התורה ברת קיום יותר מהעולם אך לא כמו בורא העולם. ראה ויקרא רבה יג ג שלעתיד לבוא הקב"ה אומר: "תורה חדשה מאתי תצא". והארכנו דיו.

⁷ דמויות, צורות בולטות. מיוונית. ראה בראשית מהדורת תיאודור אלבק.

כיון שפתקה וניער המים שבתוכה נראית מלאכת דיוסקוסים. כך, כל זמן שהיה העולם תוהו ובוהו, לא נראית מלאכת שמים וארץ, כיון שנעקר תהו ובהו מן העולם, נראית מלאכת שמים וארץ. "ויצא לצורך כל"י" (משלי כה ד), נעשו כלים זהו שכתוב: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם" (בראשית ב א).⁸

ראש השנה דף יא עמוד א

אמר רבי יהושע בן לוי: כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביון נבראו. שנאמר: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם" אל תקרי צבאם אלא צביונם.⁹

בראשית רבה פרשה י סימן ג

כיצד ברא הקב"ה את עולמו? אמר רבי יוחנן: נטל הקב"ה שתי פקיעות, אחת של אש ואחת של שלג, ופתכן זו בזו, ומהן נברא העולם. ר' חנינא אמר: ארבע - לארבע רוחות השמים. ר' חמא בר חנינא אמר: שש - ארבע לארבע רוחות ואחת מלמעלן ואחת מלמטן.

אדרינוס, שחוק עצמות, שאלו לר' יהושע בר חנינא. אמר לו: כיצד ברא הקב"ה את עולמו? אמר לו: כאותה שאמר רבי חמא בר חנינא. אמר לו: אפשר כן? בתמיה. הכניסו לבית קטן, אמר לו: פשוט ידך למזרח ולמערב, לצפון ולדרום. אמר לו: כך היה מעשה לפני הקב"ה.¹⁰

שם סימן ה

אמר ר' יהושע בן לוי: נשתכללו שמים בחמה ובלבנה ובמזלות, ונשתכללה הארץ באילנות ובדשאים ובגן עדן. ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי: מכוללים היו המעשים והיו מותחים והולכים.¹¹

⁸ הכלי נוצר עם כילוי המלאכה. ואיך כלתה המלאכה? איך בכלל נעשה הכלי? ביציקה? לא. בכך שפשוט הוסרו הסיגים. נעלם "התוהו ובוהו" ונתגלה העולם (הכלי) במלוא תפארתו ויופיו. כמו פסלים נאים שהיו בתוך מיכל גדול (אמבטי) מכוסים עד למעלה מראשיהם במים. הפסלים כבר היו, רק לא נראו. כל מה שצריך היה לעשות הוא לרוקן את המים. המים יצאו והפסל הופיע. והרי כל פיסול הוא בשיטת הגריעה. וכמו ארכיאולוג שחופר, מנקה את האדמה ומעלה כד נאה בידו. כאותה אמירה המיוחסת למיכאל אנג'לו כששאלו אותו איך עשה את הפסל דוד? "פשוט מאד" ענה "רק הסרתי את החלקים המיותרים". ובתפילת יום הכיפורים אנו אומרים: "כי הנה כחומר ביד המצרף ברצותו מסגסג וברצותו מצרף". ראה שוב הפסוק ממשלי בו פותח רבי חמא.

⁹ ראה פירוש רש"י שם: "לדעתם - שאלם אם חפצים להיבראות ואמרו הן". ובפירוש שטיינזלץ שם: "לקומתן - במלוא קומתם ובמלוא גידולם נבראו. לצביונם - ליופיהם. נבראו כל הבריות ובכללם העצים מלאים ובשלים". חלק מרכזי בדרשה הוא המילה "צבאם" (שעליה יש דרשות רבות אחרות), אשר יחד עם "ויכולו" מתארת את הבריאה כדבר שנוצר ישר אל תוך כוליות ושלימות. פוטנציאל הקיום שלו הוא מקדמת דנא. כביכול, יש לו דעת להיברא. הבריאה היא הופעה. לפני רגע לא היה והנה הוא במלוא צביונו כאילו מקדמת דנא היה כאן. הבריאה הווה ומתהוות. חבר מדרש זה עם הקודם ומה נקבל?

¹⁰ מעשה הבריאה, על פי רבי חנינא (או רבי חמא בר חנינא) היה כמו אדם שעומד באמצע החדר ופושט את ידיו לצדדים. מהמרכז החוצה וממלא את המרחב. יוצר אותו בעצם. האסוציאציה הצוירית שעלתה בראשו היא השרטוט הידוע של ליאונרדו-דה-וינצ'י (1452-1519) של האדם העומד בתוך מעגל בפיסוק רגליים ושליחת ידיים לצדדים המבוססת על הכתבים של ויטרוביוס (אדריכל רומי) ואשר ממחישה את גוף האדם כמערכת מושלמת של יחסי גדלים ומידות. ראה בראשית רבה ח א: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון גולם בראו והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו ... רבי יהושע בר נחמיה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי אלעזר אמר: מלוא כל העולם בראו, מן המזרח למערב ... מצפון לדרום ... ולמקצה השמים ועד קצה השמים. ומנין אף בחללו של עולם? שנאמר: "ותשת עלי כפכה (תהלים קלט ה)". האדם הוא מעין הבריאה כולה. שניהם יוצאים מהמרכז החוצה יוצרים את החלל והמרחב של עצמם. ויכולו השמים והארץ - אימתי? כאשר נשלמה מתיחת הידיים לצדדים והעולם הגיע ליחסי הגדלים והמידות שנקבעו לו. ואנשי המדע עדיין מחפשים מידות אלה ולפי סברת האומרים שהיקום מתפשט, עדיין נמשכת מתיחת הידיים והרגליים, או שעדיין נמשך מסע חיפושנו וניסיונו מתיחה זו (וגם הידע האנושי הולך ומתרחב כל הזמן).

¹¹ וכן תרגם אונקלוס: "ויכולו השמים והארץ - ואשתכללו שמיא וארעא". משורש כל"ל? שכלול זה, מה הוא? הליטוש הסופי? השיבוץ הסופי של כל דבר במקומו? האינטגרציה הכוללת של העולם ליחידה אחת? יכולת העולם לקיים את עצמו בדרך הטבע בלי צורך במעשי נסים ושנינו סדרי בראשית? ראה בראשית רבה ט ד המסכם גם הוא מלאכת הבריאה דרך הפסוק "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" וזה לשונו: "רבי יונתן אמר: למלך שהיה משיא את בתו ועשה לה חופה ובית וסיידה וכיירה וציירה. וראה אותה וערבה לו. אמר לה: בתי, הלואי תהיה החופה הזאת מעלת חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו. כך אמר הקב"ה לעולמו: עולמי עולמי, הלואי תהא מעלת חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו". האם הסיוד, הכיור והציור של החופה הוא השכלול, הוא ה"ויכולו"? ראה גם התיאור על המלך שמעטר את ארמונו בנרות ופנסים בבראשית רבה ג א. כך או כך, נראה ששכלול העולם קשור בבריאת האדם. ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק א: "ת"ר אדם בערב שבת נברא. ומפני מה נברא בערב שבת? ... כדי שיכנס לסעודה מיד. משל למלך בשר ודם שבנה פלטורין ושכללו והתקין סעודה, ואחר כך הכניס אורחין". האדם הוא אורח בעולם ששוכלל עבורו והוא מצווה לא רק לשמור עליו אלא גם להוסיף ולשכללו ולא ח"ו לקלקל. ראה המדרש על מעשי אדם מול מעשי הקב"ה בתנחומא (בובר) פרשת תזריע: "שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזה מעשים נאים של הקב"ה או של בשר ודם? א"ל: של בשר ודם נאים. א"ל טורנוסרופוס הרשע: הרי השמים והארץ יכול אתה לעשות כהם? א"ל ר' עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם ... הביאו לי שבולים וגלוסקאות. אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם. אין אלו נאים? הביאו לי אנוצי פשתן וכלים מבית שאן. אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים?". ראה כאמור דברי מעשה שמים ומעשה בשר ודם וכן דברי לעובדה ולשומרה בפרשה זו. שכלול הבריאה של "ויכולו השמים והארץ" מחייב את האדם להוסיף ולפתח את הבריאה, אך במסגרת השמים והארץ ולא הטבע ולא להתחכם עליו. להוסיף לשכלל אך לא לאבד ולהרוס. אולי זו משמעות נוספת של אמירת "ויכולו השמים והארץ" בקידוש שאנו אומרים בליל שבת, עם תום שבוע שכלול נוסף. ולפיכך יש גם שמקדימים את הפסוק של "יום השישי". אנו פותחים את שבוע ששת ימי המלאכה ב"ויהי נעם ה' עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו" ומסיימים ב"ויכולו השמים והארץ", לציין שעבר עלינו שבוע נוסף של שכלול הבריאה וכעת אנו שובתים ביום השבת. האדם, בדומה לבורא עולם.

שם סימן ז

רבתינו אומרים: אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם יתירים בעולם, כגון זבובים ופרעושים ויתושים אף הם בכלל ברייתו של עולם הם; ובכל הקב"ה עושה שליחותו, אפילו על ידי נחש, אפילו על ידי יתוש, אפילו על ידי צפרדע.¹²

שם סימן ד

אמר ר' הושעיא: דרש רבי אפס באנטוכיא: אין לשון "ויכולו" אלא לשון מכה ולשון כליה. משל למלך שנכנס במדינה וקילסו אותו בני המדינה וערב לו קילוסן - הרבה להן בדיצה הרבה להן בהידיוכים.¹³ לאחר זמן הכעיסו אותו, ומיעט להן בדיצה ומיעט להן בהדיוכים. כך, עד שלא חטא אדם הראשון היו המזלות מהלכין דרך קצרה ובמהירות. משחטא סיבבן דרך ארוכה ובמתניות. יש מזל שגומר הילוכו לייב חדש כגון כוכב חמה, ויש מזל שהוא גומר הילוכו לשלושים יום והיא לבנה, ויש מזל שהוא גומר הילוכו שנה והוא צדק, ויש מזל שהוא גומר הילוכו לשלושים שנה והוא שָׁבֶטַי ... ר' פנחס בשם ר' חנין מצפורי: שנינו: בנות שוח - שביעית שלהן שניה שהן עושות לשלש שנים.¹⁴ ואותו היום עשו פירות בן יומן. אבל לעתיד לבוא הקב"ה מרפא אותה מכה, שנאמר: (ישעיה ל) "ומחץ מכתו ירפא" - מחץ מכתו של עולם ירפא.¹⁵

שבת שלום בראשית

שתהיה לנו התחלה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים: לא בכדי התמקדנו במדרש. מעטה התייחסותם של פרשני המקרא הקלסיים, בעיקר בעלי הפשט, לסוגיית "ויכולו". למעט רס"ג ורד"ק שהבאנו לעיל (ובמידת מה גם רמב"ן לפסוק הראשון לתורה "בראשית ברא" ואור החיים שגם אותו הזכרנו אבל הולך בדרך הנסתרת). מה יכולה להיות הסיבה לשתיקה זו?

¹² כאן "ויכולו" הוא מלשון "הכול", הבריאה כולה. אין דבר מיותר בבריאה, לא הצרעה של דוד (ראה הסיפור בספר האגדה לביאליק עמוד פט) ולא כל שאר המקרים המובאים בבראשית רבה שם. בדומה קצת למאמרו של בן עזאי בפרקי אבות פרק ד משנה ג: "אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום". במהלך ההתנסות שלנו בחיים אנו מגלים, בהדרגה, שאכן אין דברים מיותרים בעולם. אך הרובד העמוק יותר הוא שהסיבה שאין דברים מיותרים בעולם היא משום שעולמנו הוא השתקפות של עולם "גבוה" יותר וכל דבר כאן יש לו אח שומר מלמעלה. ראה המדרש שם, קצת לפני הקטע שהבאנו למעלה: "אמר ר' סימון: אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו: גדל!". ואין לך ברכה יותר שכיחה בעם ישראל כמו "מזל טוב", כשיטת ר' חנינא שאמר "יש מזל לישראל" ולא כשיטת ר' יוחנן שאמר: "אין מזל לישראל" (שבת קנו ע"א).

¹³ משחקי מרוצי מרכבות רומיים. מדרש בראשית רבה משופע בביטויים יווניים ורומיים המעידים על תקופתו וסביבתו.
¹⁴ מסכת שביעית פרק ה משנה א. ראה קהתי שפירש שם שבנות שוח הם תאנים לבנות (עפ"י הגמרא ברכות דף מ ע"ב), שהפירות שלהם גדלים במשך שלוש שנים עד שמבשילים "ונמצא הפירות שחנטו בשביעית, נגמר בישולם בשנייה לשמיטה שהיא השנה השלישית לחנטה ואז נוהגים בהם דיני שביעית, שבפירות האילן הולכים אחר חנטה". (בניגוד לירק שהוא לפי הלקיטה). הגידול האיטי של בנות שוח גורם למצב אנומלי לפיו דיני השביעית נוהגים בה בזמן ששנת השמיטה כבר חלפה עברה ואין זה קל לזכור לנהוג בהם לפי קדושת שביעית. זו דוגמא של שינוי בטבע שנגרם כתוצאה מחטא אדם הראשון. ראה אגב ספרו של יהודה פליקס: הצומח, החי במשנה, שסובר שבנות שוח הוא עץ האורן של ימינו.

¹⁵ "ויכולו" כאן מלשון כליה ואובדן. השורש הוא כל"ה או כל"ה. אמנם, בהמשך, בסימן ו שם, יש לנו מדרש אופטימי יותר על "ויכולו" האומר: "בן סירא אמר: אלוה העלה סמים מן הארץ, בהם הרופא מרפא את המכה, ובהם הרוקח מרקח את המרקחת". אך גם אם יש תרופה, אין לנו תעודת ביטוח שהעולם יישאר כפי שהוא ולא חשוב מה נעשה. שתמיד נמצא תרופה, שתמיד הטבע יאזן את עצמו. אם נחטא ונהרוס את העולם ואת סביבתנו - הם אכן ייהרסו. זאת ועוד, פוטנציאל ההרס שנמצא ב"ויכולו" קיים בעצם מעשה הבריאה. ראה בראשית רבה מב ג: "ויהי ערב ויהי בוקר" אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שכל מה שנברא ביום ראשון עתידין לבלות שנאמר: "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה" (ישעיהו נא ו). וכן בבראשית רבה לד יא: "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקור וחום וגו' - ר' יודן בשם ר' שמואל: מה סבורים בני נח שבריתם כרותה ועומדת לעד? אלא שכל זמן ששמים וארץ קיימין ברייתן קיימת. לכשיבוא אותו היום שכתוב בו "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה" (ישעיהו נא ו), באותה שעה "ותופר ביום ההוא" (זכריה יא יא). והקיצוני מכולם קהלת רבה א: א: "ר' יהודה בר' סימון אמר: ז' הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית. בראשון "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" וכתב: "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה" (ישעיהו נא ו). בשני "יהי רקיע" וכתב "ונגולו כספר השמים" (שם לד ד). בשלישי "יקוו המים" וכתב (שם יא) "והחרים ה' את לשון ים מצרים". ברביעי "יהי מאורות" וכתב (שם כד כג) "וחפרה הלבנה ובושה החמה". בחמישי "ישרצו המים" וכתב: "אסף עוף השמים" (צפניה א ג). בששי "נעשה אדם" וכתב "אסף אדם ובהמה". אם "ויכולו" יהיה שכלול ובנייה או ח"ח כליה ואובדן הכל, תלוי רק באדם. וראה בקהלת רבה שם על השבת שהשמטנו כי הוא פותח עניין אחר וכבר הארכנו דיו ושוב בחטאנו גלשנו לעמוד שלישי. נקווה ששכללנו ולא כשלנו.